

مقایسه گفتمان سایت‌های واحد مرکزی خبر صداوسیما، بی‌بی‌سی فارسی و العربیة فارسی در پوشش اخبار داعش

حسن قاسمی^۱، اردشیر زابلی‌زاده^۲

تاریخ پذیرش: ۹۶/۳/۹

تاریخ دریافت: ۹۵/۱۰/۵

چکیده

این پژوهش در پی مقایسه گفتمان سایت‌های واحد مرکزی خبر صداوسیما، بی‌بی‌سی فارسی و العربیة فارسی در شیوه پوشش‌دهی اخبار داعش است. در این پژوهش از روش تحلیل گفتمان با رویکرد گفتمان‌کاوی ون‌دایک استفاده شده است. متون مطالعه‌شده در این پژوهش، ۶ خبر از سایت واحد مرکزی خبر صداوسیما، ۸ خبر از سایت بی‌بی‌سی فارسی و ۶ خبر از سایت العربیة فارسی در بازه زمانی سه ماه بعد از تصرف موصل عراق، یعنی از ۲۰ خرداد ۱۳۹۳ تا ۲۰ شهریور ۱۳۹۳ است که به روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب‌شده و گفتمان‌کاوی شده‌اند. یافته‌های تحقیق نشان داد، سایت‌های مذکور در زمینه‌هایی چون عوامل و عناصر تشکیل‌دهنده داعش چه کسانی هستند؟ اهداف تشکیل این گروه چیست؟ حامیان و دشمنان واقعی آن، چه کسانی هستند؟ نیت کشورهای که مدعی مبارزه با داعش هستند، چیست؟ با یکدیگر تعارض دارند و در اینکه گروه داعش یک گروه خشن، تندرو و افراطی است؛ که برای رسیدن به هدف خود از هیچ عمل وحشیانه‌ای ترس ندارند؛ توافق دارند.

واژه‌های کلیدی

واحد مرکزی خبر، العربیة فارسی، بی‌بی‌سی فارسی، داعش، پوشش خبری

hasan.e.ghasemi@gmail.com

^۱. کارشناسی‌ارشد علوم ارتباطات (نویسنده مسئول)

^۲. استادیار دانشکده ارتباطات و رسانه، دانشگاه صداوسیما

۱. مقدمه

منطقه خاورمیانه و غرب آسیا به دلیل اهمیت ژئوپلیتیکی، اقتصادی و سیاسی همواره کانون توجه ابرقدرت‌ها، سیاستمداران و رسانه‌ها بوده است و پوشش اخبار این منطقه برای ایران و مشخصاً صداوسیمای جمهوری اسلامی ایران مهم است. پیدایش گروه تروریستی داعش که قصد تشکیل یک دولت جدید در منطقه خاورمیانه و در همسایگی ایران را دارد برای کشور ما دارای اهمیت است. به خصوص که این گروه ادعای تشکیل دولت اسلامی دارد و چهره متفاوتی از اسلام را به نمایش می‌گذارد.

نظام سلطه و برخی کشورهای عربی به دنبال انجام تغییراتی در منطقه خاورمیانه هستند که برای انجام این تغییرات، داعش به عنوان بازوی اجرایی عمل می‌کند و رسانه‌های استعمار و برخی کشورهای عربی نیز نقش حمایتی را ایفا کرده و تلاش می‌کنند افکار عمومی را برای این تغییرات آماده کنند. هرگونه بازنمایی از واقعیت‌های حاشیه‌ای این گروه در شناخت عموم از داعش و اسلام بسیار مؤثر است و چون این بازنمایی‌ها ریشه در گفتمان و ایدئولوژی رسانه‌های پوشش‌دهنده اخبار داعش دارد، لذا این سؤال مطرح می‌شود که گفتمان هر رسانه، در خصوص موضوع داعش چگونه است؟

از طرفی، برای هر رسانه؛ شناخت گفتمان رسانه‌های رقیب، حائز اهمیت خواهد بود چراکه کمک خواهد کرد با شناخت بیشتر و بهتر از این رسانه‌ها، گام‌های بعدی خود را مستحکم‌تر بردارد و سیاست‌های رسانه‌ای بهتری را اتخاذ کند؛ بنابراین پژوهش حاضر به رسانه‌های داخلی ایران به خصوص صداوسیمای جمهوری اسلامی ایران برای شناخت رسانه‌های رقیب کمک خواهد کرد.

هدف اصلی این پژوهش، شناخت گفتمان سایت‌های خبری بی‌بی‌سی فارسی و العربیه فارسی و واحد مرکزی خبر صداوسیما، به عنوان نمونه‌ای از سایت‌هایی که اخبار داعش را پوشش می‌دهند؛ و البته مقایسه آنها با یکدیگر خواهد بود؛ بنابراین تلاش می‌شود به این سؤال پاسخ داده شود که گفتمان خبری سایت‌های خبری واحد مرکزی خبر صداوسیما و بی‌بی‌سی فارسی و العربیه فارسی در پوشش اخبار داعش، در چه زمینه‌هایی باهم تفاوت و در چه زمینه‌هایی تشابه دارند؟

علت انتخاب سایت‌های خبری بی‌بی‌سی فارسی و العربیه فارسی و واحد مرکزی خبر صداوسیما این است که به نظر می‌رسد هر یک از این سایت‌های خبری معرف مواضع قدرت‌های

مختلف درگیر با این موضوع هستند؛ یعنی واحد مرکزی خبر معرف مواضع ایران به‌عنوان یک کشور با نظام جمهوری اسلامی و مؤثر در منطقه و العربیه فارسی به‌عنوان نمونه‌ای از رسانه‌های کشورهای عربی منطقه و معرف مواضع عربستان سعودی و بی‌بی‌سی فارسی به‌عنوان نمونه‌ای از رسانه‌های کشورهای غربی و معرف مواضع انگلیس، هستند. با این توضیح که در هر سه این پایگاه‌ها، فارسی‌زبانان به‌عنوان مخاطب در نظر گرفته شده‌اند و گفتمان این پایگاه‌ها در بخش فارسی ممکن است با گفتمان سایت‌های مذکور در بخش‌های غیرفارسی متفاوت باشد.

بازه زمانی‌ای که این پژوهش بررسی کرده است از زمان تصرف شهر موصل عراق توسط داعش و سه ماه بعد از آن یعنی از ۲۰ خرداد ۱۳۹۳ تا ۲۰ شهریور ۱۳۹۳ است. دلیل انتخاب این بازه زمانی این است که در این بازه، توجه رسانه‌ها به موضوع داعش بیشتر شده و مواضع این سایت‌ها در قبال داعش به یک ثبات نسبی رسیده است. دلیل این اتفاق ضمن ورود داعش به عراق و گشودن جبهه‌ای جدید، اعلام خلافت ابوبکر البغدادی بعد از تصرف موصل و همچنین اهمیت شهر موصل و منطقه کردستان عراق است.

۲. پیشینه پژوهش

در گذشته پژوهش‌های دیگری در زمینه مقایسه رسانه‌ها در زمینه نحوه پوشش اخبار منطقه خاورمیانه، انجام شده است. این پژوهش‌ها به ما در دستیابی به هدف مقاله کمک می‌کند. ادامه به چند نمونه از این پژوهش‌ها اشاره می‌کنیم:

خلیلی (۱۳۹۲) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود در دانشگاه صداوسیما با عنوان «مقایسه گفتمان سایت‌های الجزیره و پرس‌تی‌وی در پوشش خبری درگیری‌های سوریه» به مقایسه شباهت‌ها و تفاوت‌های گفتمان و انگاره‌های ساخته‌شده در دو سایت الجزیره انگلیسی و پرس‌تی‌وی در پوشش اخبار درگیری‌های سوریه پرداخته است. روش به کار گرفته‌شده در این تحقیق، تحلیل گفتمان با رویکرد گفتمان کاوی ون‌دایک است. بر اساس یافته‌های این تحقیق، سایت الجزیره در تلاش بوده در یک چارچوب خاص و در دفاع از مخالفان دولت اسد و حامیان غربی و منطقه‌ای آنها و مقابله با دولت اسد و حامیان او (به‌ویژه ایران) از دولت بشار اسد و حامیانش تصویری منفی و از مخالفان وی تصویری مثبت ارائه دهد.

شمسایی (۱۳۹۲) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود در دانشگاه صداوسیما با عنوان «مقایسه گفتمان رسانه‌های آمریکا و عربستان درباره نقش ایران در تحولات خاورمیانه؛ تحلیل گفتمان

وبسایت‌های فارسی صدای آمریکا و العربیه»، گفتمان سایت العربیه درباره تحولات خاورمیانه و نقش ایران در این زمینه را بررسی کرده است. روش به کار گرفته شده در این تحقیق تحلیل گفتمان با استفاده از الگوی عملیاتی تحلیل گفتمان^۱ است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد، دال‌های مرکزی گفتمان سایت فارسی العربیه عبارت‌اند از: نفی تأثیرپذیری قیام‌های بیداری اسلامی از انقلاب اسلامی ایران، بیداری اسلامی توهم ایران است، ایجاد فتنه مذهبی راهبرد ایران برای تضعیف دولت‌های عربی، شبیه‌سازی جمهوری اسلامی ایران به نظام‌های دیکتاتوری ساقط‌شده منطقه، تحریک مخالفان برای انقلاب علیه جمهوری اسلامی ایران با الگوگیری از بهار عربی، تلقین ضرورت فراهم‌سازی شرایط اتحاد دولت‌های عربی در برابر خطر ایران، شیعه‌هراسی، برجسته‌سازی الگوی حکومت‌داری ترکیه و منفورسازی الگوی حکومت‌داری ایران، ایران‌هراسی (با دال‌های شناور: سلطه‌جویی، حمایت از تروریسم، مانع برقراری صلح و امنیت، تبعیض علیه اقلیت‌ها). با توجه به اینکه عده‌ای پیدایش داعش را در ادامه قیام‌های مردم کشورهای عربی می‌دانند و این پژوهش به مطالعه دیدگاه العربیه در این زمینه پرداخته است؛ لذا از یافته‌های پژوهش مذکور بهره برده‌ایم.

هوشیار (۱۳۹۱) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «تحلیل گفتمان پوشش خبری وقایع خاورمیانه و شمال آفریقا توسط سایت بی‌بی‌سی فارسی و خبرگزاری ایرنا» در دانشگاه صداوسیما، با استفاده از روش تحلیل گفتمان، به مقایسه گفتمان خبری دو رسانه مذکور درباره انقلاب‌های مردم کشورهای عربی پرداخته است، بر اساس یافته‌های این تحقیق، اصلی‌ترین چارچوب در دستور کار قرار گرفته بی‌بی‌سی فارسی در خصوص تحولات هر چهار کشور عربی تونس، مصر، لیبی و بحرین، «چارچوب صلح در عین اسلام‌هراسی و تقابل با بیداری اسلامی» بوده است. خبرگزاری ایرنا نیز کوشیده است انعکاس‌ها و پوشش خبری خود از تحولات این چهار کشور عربی را در چارچوب «برخورد و ثابت‌قدمی، غرب‌ستیزی و بیداری اسلامی» قرار داده و گفتمان‌ها و انگاره‌های خود را در دل آن شکل دهد. عمده‌ترین گفتمان‌های شکل گرفته در خصوص این چهار کشور عربی توسط سایت بی‌بی‌سی فارسی معطوف به حفظ منافع کشورهای غربی، متناقض (حمایت و تقابل)، اسلام‌هراسی، گرایش به دموکراسی غربی، آزادی‌خواهی، ایران‌هراسی و عمده‌ترین گفتمان‌های شکل گرفته در خبرگزاری ایرنا حمایت از خواسته‌های مردمی، اسلام‌خواهی و بازگشت به اصل دینی خویش، روی‌گردانی از غرب و نزدیکی به ایران و انقلاب

۱. Practical Discourse Analysis Method

اسلامی آن بوده است. هر یک از این سایت‌ها انگاره‌های خود را نیز بر اساس گفتمان‌های ساخته‌شده ارائه کرده‌اند. این پژوهش به ما در آشنایی بیشتر به گفتمان و مواضع بی‌بی‌سی فارسی درباره تحولات منطقه خاورمیانه کمک کرده است.

۳. مبانی نظری

۳-۱. نظریه بازنمایی

بازنمایی تولید معنا از طریق چارچوب‌های مفهومی و گفتمانی است. به این ترتیب که «معنا» از طریق نشانه‌ها به‌ویژه زبان تولید می‌شود. زبان، سازنده معنا برای اشیا مادی و رویه‌های اجتماعی است و تنها واسطه‌ای خنثی و بی‌طرف برای صورت‌بندی معانی و معرفت درباره جهان محسوب نمی‌شود. فرآیند تولید معنا از طریق زبان را «رویه‌های دلالت» می‌نامند. از این رو آنچه واقعیت نامیده می‌شود، خارج از معنایی است که به جهان مادی داده می‌شود (مهدی‌زاده، ۱۳۸۷).

۳-۲. نظریه برجسته‌سازی^۱

راجرز و دیرینگ برجسته‌سازی را چنین تعریف می‌کنند: «فراگردی که به‌وسیله آن رسانه‌های جمعی اهمیت نسبی موضوعات و تأثیرات گوناگون را به مخاطب منتقل می‌کنند» (ویندال و همکاران، ۱۳۷۶: ۳۵۳).

در تعریف دیگری مک‌کامبز می‌نویسد: «نظریه تأثیر رسانه‌های گروهی یک مفهوم وابسته است. مفهومی که یک رابطه مثبت و در حقیقت علی و معلولی را بین آنچه مورد توجه و تأکید ارتباطات جمعی است و آنچه یک‌به‌یک مخاطبان مهم قلمداد می‌کنند، مشخص می‌کند. به بیان دیگر برجستگی و اولویت یک مسئله یا یک موضوع در رسانه‌های گروهی بر میزان اهمیت و اولویت آن بین مخاطبان تأثیر می‌گذارد» (مک‌کابز^۲، ۱۹۸۱: ۳۰).

^۱. Agenda-Setting Theory

^۲. E. McCombs

۳-۳. نظریه انگاره‌سازی^۱

انگاره به معنای وهم، گمان و پندار است. انگاره‌سازی به تلاشی گفته می‌شود که رسانه‌ها برای ساختن واقعیت دلخواه خود در ذهن مخاطب انجام می‌دهند. ارائه انگاره از شخصیت‌ها، مکان‌ها، اشیاء و رویدادها به مخاطب، «انگاره سازی خبری» نام دارد (مهدی‌زاده، ۱۳۸۹: ۱۹). «در انگاره سازی با بازتاب واقعیت سروکار نداریم. واقعیت‌ها دست‌کاری شده و توأم با تفسیر پنهان ارائه می‌شود. انگاره سازی تکنیک و کلید کارگشای معنی سازی در جهان خبر است» (مهدی‌زاده، ۱۳۸۹: ۲۰).

در جریان ساخت انگاره‌ها روحیات، پیش‌زمینه‌های ذهنی و میزان اعتماد محیطی مخاطبان دارای اهمیت فراوانی است. انگاره سازی در واقع ارائه انگاره‌ای (تصویری) از شخصیت‌ها، مکان‌ها، اشیاء و رویدادها به مخاطب است. در انگاره سازی، با بازتاب واقعیت سروکار نداریم، بلکه واقعیت‌ها دست‌کاری شده و همراه با تفسیر پنهان ارائه می‌شوند (مهدی‌زاده، ۱۳۸۰).

۳-۴. نظریه چارچوب‌بندی^۲

اصطلاح چارچوب‌بندی در ساختار کلان اشاره دارد به روش‌های ارائه‌ای که روزنامه‌نگاران و دیگر ارتباط‌گران به کار می‌گیرند تا اطلاعات را به همراه نگاره‌های نهفته موجود نزد مخاطبان خود بازتاب دهند. این بدین معنی نیست که اغلب روزنامه‌نگاران تلاش می‌کنند تا مطلب را به نحوی تنظیم کنند که مخاطبان خود را فریب دهد. در واقع قاب‌بندی برای آنها ابزاری ضروری برای کاهش پیچیدگی یک موضوع با توجه به محدودیت‌های رسانه‌ای مثل فضای خبری یا زمان موردنیاز برای پخش به حساب می‌آید (علمداری، ۱۳۸۸). در محتوی رسانه‌ای چارچوب‌ها اساساً نه با آگاهی از سوی سازندگان آنها شکل می‌گیرند و نه حتی افرادی که اطلاعات رسانه‌ای را از طریق آن پردازش می‌کنند به این چارچوب‌ها توجه دارند اما این چارچوب‌ها نمی‌توانند از جریان ارسال و انتقال اطلاعات حذف شوند. چارچوب‌ها جز ذاتی بیان و درک یک گزارش هستند (گیتلین^۳، ۱۹۸۰: ۱۲-۱۵).

^۱. image making

^۲. framing theory

^۳. Gitlin

۳-۵. نظریه ایدئولوژی در خبر

برخی از انتقادگران غربی همچون «لویی آلتوسر^۱» فیلسوف معاصر فرانسوی، به ساختارهای اصلی جوامع سرمایه‌داری توجه دارند و وسایل ارتباط جمعی جدید را جز ابزارهای سیاسی قدرت حاکم می‌شناسند. آلتوسر، ضمن مطالعه درباره ساختارهای قدرت سیاسی «دستگاه سرکوبگر دولت» مانند ارتش و پلیس و سایر نیروهای انتظامی و دادگستری و زندان‌ها و نظایر آنها را از «دستگاه ایدئولوژیک دولت» نظیر خانواده، مدارس، دانشگاه‌ها، کلیسا و وسایل ارتباط جمعی و احزاب و سندیکاها و گروه‌های فشار تفکیک می‌کند و دستگاه‌های ایدئولوژیک و از آن جمله وسایل ارتباط جمعی را، عوامل بازآفرینی ایدئولوژی حاکم و نیز نیروی انسانی موردنیاز نظام حاکم، برای استمرار رهبری قدرت، معرفی می‌نماید.

بر مبنای این دیدگاه و با تأکید بر تأثیرات متقابل نظام حاکم، وسایل ارتباط جمعی (ساختارها، عملکردهای حرفه‌ای و پیام‌های تولید آنها) و دریافت‌های ذهنی و پذیرش‌های فکری مخاطبان درباره واقعیت‌های اجتماعی، نتیجه گرفته می‌شود که گردانندگان نظام حاکم «دستگاه‌های ایدئولوژیک دولتی» و مخصوص وسایل ارتباط جمعی را، به نحوی اداره می‌کنند که قدرت موجود را مشروع و موجه جلوه دهند و با جلب اعتقادهای عمومی زمینه تداوم آن را فراهم سازند.

دکتر مهدی‌زاده در این خصوص می‌گوید: «درواقع گزارش رسانه‌ها از رویدادها، تحت عنوان «خبر» در چارچوب مفروضات ایدئولوژیک و گفتمانی حاکم ساخته و پرداخته می‌شود. به عبارت دیگر مفهوم بازتولید مستلزم وجود یک اصل است. اخبار رسانه‌ها عموماً در یک زمینه و بستر ایدئولوژیک برمی‌خیزد و همان ایدئولوژی را بازتولید می‌کند. در فراگرد «مشاهده، تعبیر، روایت و اشاعه» خبر به ارزش‌ها، ایدئولوژی‌ها و هنجارهایی که از آنها برخاسته، حکم طبیعی و عینی می‌بخشد و در گستره خود، آنها را بازتولید یا به عبارتی بازآفرینی می‌کند. بنابراین رسانه‌ها در عملکرد روزانه خود، صحنه مناظره بینش و میدان منازعه کلمات و معانی هستند» (مهدی‌زاده، ۱۳۸۰: ۱۸).

۳-۶. نظریه گفتمان

نظریه گفتمان در زبان‌شناسی تولد یافت و سه گونه ساختگرا، نقش‌گرا و انتقادی را تجربه کرد. در این گونه‌های تحلیل گفتمانی، زبان بزرگتر از گفتمان تلقی می‌شود. دیسکورس با اتخاذ

^۱. Louis Althusser

یک نگرش جدید به گفتمان آن را وارد حوزه فلسفه سیاسی کرد. در این نگرش گفتمان نه تنها بزرگ‌تر از زبان است، بلکه کل حوزه اجتماع را در برمی‌گیرد و نظام‌های حقیقت را بر فاعلان اجتماعی تحمیل می‌کند. بر این اساس گفتمان، پدیده، مقوله یا جریانی اجتماعی است، به تعبیر بهتر گفتمان جریان و بستری است که دارای زمینه‌ای اجتماعی است.

از دیدگاه یول^۱ و براون^۲ «تحلیل گفتمان تجزیه و تحلیل زبان در کاربرد است، در این صورت نمی‌تواند منحصر به توصیف صورت‌های زبانی مستقل از اهداف و کارکردهایی باشد که این صورت‌ها برای پرداختن به آنها در امور انسانی به وجود آمده‌اند» (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۹).

تحلیل گفتمان، جریان و بستری است که دارای زمینه‌ای اجتماعی است. اظهارات و مطالب بیان‌شده، گزاره‌ها^۳ و قضایای^۴ مطرح‌شده، کلمات و عبارات مورد استفاده و معانی آنها جمله‌گی بستگی به این نکته دارند که مطالب بیان‌شده، گزاره‌های مطرح‌شده، قضایای مفروض و... کی؟ کجا؟ چگونه؟ توسط چه کسی؟ له یا علیه چه چیزی؟ یا چه کسی صورت گرفته‌اند. به بیان دیگر بستر زمانی، مکانی، موارد استفاده و سوژه‌های استفاده‌کننده هر مطلب، گزاره و قضیه تعیین‌کننده شکل، نوع و محتوای هر گفتمان به شمار می‌روند (مک‌دانل، ۱۳۸۰: ۵۶).

اساساً ریشه اندیشه‌های حوزه مطالعات گفتمانی را می‌توان در آرا و اندیشه‌های میشل فوکو^۵ جست‌وجو کرد. فوکو درباره گفتمان معتقد است که ما گفتمان را صرفاً به معنای گروهی از نشانه‌های زبانی یا یک متن طولانی ندانیم، بلکه آن را به عنوان اعمالی بنگاریم که بر اثر سخن گفتن منظم درباره موضوعات، باعث به وجود آمدن و شکل بخشیدن آن موضوعات شود. با این تعریف، گفتمان در منظر فوکو چیزی است که چیز دیگر را تولید می‌کند نه آن چیزی که می‌تواند به صورت مجزا تجزیه و تحلیل شود (آقاگل‌زاده، ۱۳۸۵: ۷۱).

از جمله پژوهشگران دیگری که در زمینه تحلیل گفتمان صاحب نظر هستند می‌توان به تئون ای. ون دایک^۶ اشاره کرد. ون دایک می‌گوید: «دستور زبان، جملات را زنجیره‌ای از کلمات توصیف می‌کند که بانظم و ترتیب خاصی در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند. بعضی از این زنجیره‌ها، جمله‌های دستوری و معنادار را می‌سازند و برخی دیگر خیر». ون دایک در ادامه زنجیره‌های کلامی را

^۱. G. Yule

^۲. G. Brown

^۳. statements

^۴. premises

^۵. M. Foucault

^۶. Teun A. Van Dijk

گونه‌ای از گفتمان منسجم می‌داند که به شکلی منظم به دنبال هم قرار می‌گیرند. از نظر او یک ساختار کلامی باید بتواند شرایط گوناگونی را که گفتمانی بودن زنجیره‌های جملات را موجب می‌شوند به خوبی توضیح دهد (ون‌دایک، ۱۳۸۲).

آنچه در تحلیل گفتمان اهمیت متن و رابطه نوشتاری و گفتاری در گستره گفتمان کاملاً روشن است. آنچه در تحلیل گفتمان صورت می‌گیرد، بازسازی متن بر اساس عناصری همچون زمان، مکان، اندیشه، سیاست، فرهنگ، گرایش‌های فردی و اجتماعی است که در حقیقت خواننده متن بیش از نویسنده و گوینده آن نقش اساسی در این بازسازی دارد. با وجود همه آنچه تاکنون درباره توانمندی‌های گفتمان مطرح شد، باید اذعان کرد «در هر گفتمان چیزهایی وجود دارد که نمی‌توان آنها را بیان کرد، یا به تصور درآورد»، ولی آنچه می‌توان با یقین گفت این است که تحلیل گفتمان‌های مختلف می‌تواند ما را در راه درک حقیقت و آشنا کردن ما با راه‌های گوناگون وصول به آن یاری سازد که خود بسیار حائز اهمیت است (آفاگل‌زاده، ۱۳۸۵: ۲۳۳).

۴. روش پژوهش

در این پژوهش از روش تحلیل گفتمان با رویکرد ون‌دایک، استفاده شد به این ترتیب که ابتدا همه خبرها و گزارش‌های خبری و تحلیلی مربوط به داعش در سایت‌های بی‌بی‌سی فارسی و العربیه فارسی و واحد مرکزی خبر صداوسیما (خبرگزاری صداوسیما) در بازه زمانی سه ماه بعد از اشغال موصل عراق یعنی از ۲۰ خرداد ۱۳۹۳ تا ۲۰ شهریور ۱۳۹۳، به عنوان جامعه مورد بررسی استخراج شد.

در این پژوهش به دلیل آنکه می‌خواستیم اخباری را انتخاب کنیم که به خوبی بیانگر موضع رسانه مورد مطالعه، نسبت به مسئله مورد بررسی باشد از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد. معیارهای ما برای انتخاب و نمونه‌گیری خبرها هشت مؤلفه مورد نظر ون‌دایک بود که در ادامه بیان خواهند شد.

نمونه‌گیری را تا رسیدن به حد اشباع ادامه دادیم؛ بنابراین از بین ۳۴۱ خبر بی‌بی‌سی فارسی، ۸ خبر و از بین ۴۰۳ خبر العربیه فارسی، ۶ خبر و از ۱۲۰ خبر واحد مرکزی خبر، ۶ خبر انتخاب شدند. بعد از آن متن‌های خبری انتخاب شده از سایت‌های مورد مطالعه با توجه به رهیافت تحلیل گفتمان تئون ون‌دایک، در یک فرم ویژه برای ثبت و استخراج اطلاعات، درج شد.

این فرم حاوی ۱۰ کارویژه بود: دو کارویژه تاریخ خبر و عنوان خبر که گویای اطلاعات شناسه‌ای متن خبر هستند به همراه هشت کارویژه یا مؤلفه‌های موردنظر ون دایک که این مؤلفه‌ها عبارت‌اند از: واژگان مثبت و منفی، افراد و نهادهای مطرح‌شده در متن، استناد یا ذکر شواهد متن، قطب‌بندی یا غیرسازی (ارزش) های نسبت به خود و دیگری، پیش‌فرض‌ها، دلالت‌های ضمنی (تلقین و تداعی)، مؤلفه‌های اجماع و توافق در متن، گزاره‌های اساسی. از طریق این کار ویژه‌ها، نظام گفتمانی حاکم بر خبرها، همچنین شناسایی مقولات متنی و درون‌متنی متون خبری استخراج شد.

نکته قابل‌ذکر اینکه در مؤلفه قطب‌بندی و غیرسازی (ارزش) های منتسب به خود و دیگری، برای روشن‌تر شدن قطب‌بندی‌ها به‌جای خود و دیگری، پنج طرف درگیر در موضوع بحران داعش در نظر گرفته شد که این پنج طرف، شامل گروه داعش، عربستان سعودی، امریکا و متحدانش همچون انگلیس، ایران و عراق می‌شود و در سایر مؤلفه‌ها نیز تلاش شد که این دسته‌بندی در نظر گرفته شود. برای مثال در نظام واژگانی، واژه‌های مثبت و منفی مربوط به هر کدام از طرف‌ها جداگانه استخراج شد.

۵. یافته‌های پژوهشی

۵-۱. واژگان

بی‌بی‌سی فارسی در معرفی داعش و استفاده از واژگان دقت و حساسیت خاصی به خرج می‌دهد و از واژگانی چون پیکارجویان، سیاه‌جامگان، جنگجویان، افراطی، تندرو و به‌طور مشخص و بارزتر از واژه دولت اسلامی استفاده می‌کند و واژه تروریست را با احتیاط استفاده می‌کند. العربیه از واژه‌هایی چون بیم، هراس، سرخوردگی، درماندگی، تندرو، وحشیگری، شورشی، خشن در کنار واژه‌هایی چون جهادگر و دولت اسلامی به فراخور شرایط و اهداف خود استفاده می‌کند که البته دقت العربیه به‌اندازه دقت بی‌بی‌سی فارسی نیست. اما واحد مرکزی خبر در انتخاب واژگان در محدوده گفتمان موردنظر خود برای معرفی داعش ضعف دارد و از همان واژه‌هایی که بی‌بی‌سی و العربیه استفاده می‌کنند بهره می‌برد واژه‌هایی چون دولت اسلامی، شورشیان، تندرو، جنگجویان، مجاهدان در کنار واژه‌هایی چون گروه تروریستی تکفیری - بعثی و افراد مسلح. هرچند بسیاری از این واژه‌های با گفتمان واحد مرکزی خبر هم‌خوانی دارد اما بسیاری از آنها نه‌تنها در گفتمان واحد مرکزی خبر درباره داعش نمی‌گنجد بلکه در تعارض با آن نیز هست.

جدول زیر واژگانی که هر یک از سایت‌های مورد مطالعه، برای طرف‌های درگیر در موضوع داعش، استفاده کرده‌اند نشان می‌دهد:

جدول ۱. نظام واژگانی مثبت و منفی

العربیة فارسی	بی‌بی‌سی فارسی	واحد مرکزی خبر	نظام واژگان	
ظه‌ور، جبران، سامان بخشد، دولت اسلامی، رهبر، خلافت اسلامی، فتوحات، افتخار، پیروزی، پیشروی‌های سریع، جهاد، جنگجویان جهادی، قدرت،	جهادی، پیروزی چشمگیر، دولت اسلامی، پیروزی‌های نظامی برق‌آسا، اتحاد، پیشروی، موفقیت نظامی چشمگیر، تاخت‌وتاز، مصمم، جهاد با کفار، پایدار	تسلط، تحت سیطره، مجهز، جهاد، ایمان، بیعت، صاحب حق، قوی‌تر، دولت اسلامی مجاهدان،	مثبت	داعش
بیم‌ها، هراس‌ها، ازهم‌پاشیده، مخالفان مدنی، درماندگی، تروریست، جنگ، پرهیز، گریختن، شیعه ستیز، تعرض، سرخوردگی، تندروی، ترساند، زدو خورد، خشن، گروه‌های شورشی، اسلام‌گرای تندرو، دشنام، نگرانی، جوانان تندرو	پیکارجویان، تصرف، اشغال، شورشیان، وحشیانه، تهدید، تسخیر، افراطی، گروه‌های مسلح سنی، بن‌بست، تروریستی، خطرناک، مسلح تروریستی، تندرو	تصرف، تروریست‌ها، تکفیری، شورشیان، عناصر مسلح، تندرو، درگیری، جنگجویان، منحرف، توحش، غیرقانونی، تندرو، مزدور، کشتار بی‌رحمانه، هیولا، تهدید	منفی	

ادامه جدول ۱. نظام واژگانی مثبت و منفی

عربستان	مثبت	حمایت، دوست، تأیید کرد، فتوا،	وحدت و مدارا، کشور اسلامی، حفاظت،	مقابله، توسعه آموزش، متمدنانه، مشارکت،
	منفی	غرق، سرنگون	حمایت پشت پرده، نگرانی، ارسال سلاح، کوچ دادن،	اختلافات عمیق
ایران	مثبت	مستقل	کمک، ابزار آمادگی، خواست ملت و دولت، دفاع، حامی، همکاری، مبارزه با تروریسم، دوست، محافظت، اعتبار انقلابی، ادعای اسلام‌گرایی فراگیر،	حامی، روابط خوب، پشتیبان، اصلی‌ترین حامی، حمایت، آرام، پشتیبانی، واقعی نگر، صبور، تبریک، موافقت، نفوذ، فشار، بیگانه، مشکل، ناامید
	منفی	تضعیف، غرق، نابودی، مخالف	تأسف، مبارزه، حمایت از پیکارجویان، تحریم، سرکوب، نقض حقوق بشر، سازمان تروریستی، بی‌ثبات کردن، در مانده شدن روحانیون ارشد، فرقه‌گرایی	اشغال، طمع، اختلاف مستمر، روابط خصمانه، نزاع، روابط پرتنش، تصرف، غارت، خون ریختن، آشوب، نفوذ، اشغالگر، دشمن ظاهری، هم‌پیمان پنهانی
امریکا	مثبت	تسلط کامل، حمایت، توافق، حفظ هنجارها، ترغیب، دوست	کمک، اعطا، حمایت، پیروزی، همکاری	-
	منفی	پشیمان، تأسف، مداخله نظامی، ریاکار، غیر صادق، تجاوز، دروغ‌گو	نگرانی، هشدار، اشغال عراق، دخالت نظامی، حمله هوایی، جنگ، حمله، ارسال سلاح‌های مرگبار، مواضع تند،	حمله، شیطان بزرگ

ادامه جدول ۱. نظام واژگانی مثبت و منفی

پیشرفته‌ترین سلاح‌ها، کشوری حیاتی	توانایی مبارزه داشتن، پایگاه مقاومت، نیروهای زبده بعثی، دولت مدرن، قوی، نیروهای مجهز و زبده پیش‌مرگ، فرماندهان لایق، قدرت،	-----	مثبت	
ضعف فرماندهی، همچون نمک آب شدن، سقوط، نادان، زورگو، محروم، حماقت، حمله‌ور، تحریک، فروپاشی، خشمگین، نامتوازن و غیرقابل ادامه، انسجام نداشتن، عملکرد ضعیف، توهین، محروم، خطر، فروپاشید، جنگ، ناتوانی، فرقه‌گرایانه	سقوط، خشونت‌های فرقه‌ای، فروپاشی، سرکوب، بی‌خانمان، بن‌بست سیاسی، ناراضی، انحصار، عدم مقاومت، فرقه‌گرایی حاد، برخورد خشن، عاجز، درگیری، شکست سنگین، جنگ، سرنگون، بحران، سرکوب، مشکل، آشفته،	کوتاهی نیروهای امنیتی، فرار، بحران، آواره، مناقشه، مرتد،	منفی	عراق

❖ دوره ۱۱، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۴

۵-۲. قطب‌بندی و ارزش‌های منتسب به طرف‌های درگیر

این مقوله یا کار ویژه دارای دو زیر مقوله مشخص است؛ نحوه توصیف و معرفی «خود» یا ارزش‌های منتسب به «خود» و نیز توصیف و معرفی «دیگری» یا ارزش‌های منتسب به «دیگری» در متن خبر است. در حوزه جنگ روانی و تبلیغات سیاسی، غیرسازی یا قطب‌بندی اهمیت اساسی دارد. اینکه رسانه‌های حامی غرب و سیاست‌های امپریالیستی آن، «دیگر» را چگونه توصیف می‌کنند و چه نهادها و افرادی را در جبهه «خود» و کدام را در جبهه «دیگری» قرار می‌دهد. این امر می‌تواند در تحلیل بینش‌ها و نگرش‌های رسانه‌ها و بررسی کنشگران بین‌المللی آنها یاری‌رسان باشد. تعیین جایگاه و کارکرد ضمایر به‌کاررفته در متن نیز در شناخت قطب‌بندی یا غیرسازی محقق را یاری می‌رساند، علت این است که ضمایر، بیانگر نگرش کنشگر

متن نسبت به دیگران است. مثلاً استفاده از ضمیر «ما» بیانگر این است که رسانه خود را یا نماینده یک جمع می‌داند و یا اینکه برای خود جبهه‌ای جدا متصور می‌شود. از طرف دیگر، استفاده از ضمیری چون «ایشان» یا «آنها» مبین خط فاصلی با دیگران است (فرقانی، ۱۳۸۲: ۵۱-۵۰).

در بحث قطب‌بندی خود و دیگری همان‌طور که گفته شد، در طول انجام تحقیق طرف‌های درگیر در موضوع داعش در بحران عراق، در قالب پنج گروه مشخص شد که این گروه‌ها عبارت‌اند از: داعش، ایران و موافقانش، عربستان، آمریکا و متحدانش و عراق. سپس در تحلیل واژگان، افراد و نهادها، استنادها، ارزش‌های منتسب، این پنج گروه موردنظر قرار گرفتند و نتیجه اینکه بی‌بی‌سی هرچند تلاش می‌کند مرز بین «خود» و «دیگری» را واضح نشان ندهد اما به وجود آمدن مشکلی مانند داعش را به دین اسلام و تفکرات اسلامی، اختلافات بین شیعه و سنی و در کنار آن مداخلات ایران در امور منطقه و اختلافاتش با عربستان مرتبط می‌کند و در این میان، آمریکا و متحدانش را بخشی از راه‌حل این بحران مطرح می‌کند. العربیه به‌غیراز داعش، ایران و دولت شیعه عراق را «دیگری» خود تعریف می‌کند. او عامل تشدید بحران عراق را فرقه‌گرایی ایران و دولت شیعه عراق می‌داند. واحد مرکزی خبر، عربستان و آمریکا را در کنار داعش، «دیگری» خود در نظر گرفته است و تفکرات وهابیت و دخالت‌های آمریکا را عامل این بحران می‌داند. جدول شماره ۲ به درک بهتر قطب‌بندی، در هریک از سایت‌های بررسی‌شده کمک می‌کند.

جدول ۲. قطب‌بندی‌ها

العربیة	بی‌بی‌سی	واحد مرکزی خبر	قطب‌بندی
<p>گروهی که بر اساس نمادگرایی، تاریخ و دین شکل گرفته است</p> <p>بن‌لادن کشته شد اما البغدادی زنده است! تا همچون سلف خود عمل کرده و.</p> <p>داعش که اکنون خود را دولت اسلامی می‌خواند، سعی دارد تا سرکردگی تروریست‌های جهان را به دست گیرد</p> <p>تردیدی نیست که دولت اسلامی قدرت قابل توجهی دارد داعش دشمن درجه یک اسلام است</p>	<p>پیکارجویان جهادی</p> <p>موصل، شورشیان، گروه سنی تندروی داعش</p> <p>این پیکارجویان از القاعده منشعب شده‌اند</p> <p>داعش، پیش‌قراول ترسیم نقشه خاورمیانه جدید</p> <p>داعش، خط بطلانی بر شعار وحدت شیعه و سنی</p> <p>داعش رهبر خود را خلیفه همه مسلمانان دنیا</p> <p>دانستیک دسته تروریست را که به دنبال منافع شخصی‌شان هستند،</p>	<p>داعش، مولود سازمان‌های اطلاعاتی آمریکا، انگلیس و رژیم صهیونیستی</p> <p>گروه داعش برای حمایت از اسرائیل تشکیل شده است</p> <p>اقدام گروه‌های تکفیری-بعثی به خریدوفروش زنان وابسته به اقلیت‌ها</p>	<p>ارزش‌های منتسب به داعش</p>
<p>شماری از رهبران و سربازان سعودی تبار القاعده و عرب همچنان در ایران اقامت دارند</p> <p>برای مقابله با چنین گروه‌های منحرفی در کنار حکومت پادشاهی سعودی بایستند (مقابله با داعش).</p>	<p>حمایت پشت پرده کشورهای سنی منطقه از گروه‌های مسلح</p> <p>نگرانی عربستان از همگرایی ایران و آمریکا</p>	<p>مفتی وهابی خریدوفروش زنان عراقی را حلال دانست</p> <p>منابع حمایتی داعش عمدتاً از عربستان و صهیونیست‌هاست</p>	<p>ارزش‌های منتسب به عربستان</p>

ادامه جدول ۲. قطب‌بندی‌ها

<p>دوره ۱۱، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۴ ❖</p>	<p>فرماندهان سپاه پاسداران اشتهای زیادی برای گسترش نفوذ دارند</p> <p>ایران به ذخایر نفتی عراق چشم طمع دوخته است</p> <p>عامل به قدرت رسیدن مالکی، فشارهای تهران بود.</p> <p>بسیاری از گروه‌های شبه‌نظامی در منطقه، به آن (سپاه پاسداران) وابسته هستند</p>	<p>وابستگی بعضی از احزاب کرد به ایران</p> <p>مسئولان ایرانی ایده همکاری ایران و آمریکا در مورد بحران عراق را به بحث گذاشته‌اند</p> <p>ایران حامی دولت مرکزی شیعه در عراق است</p> <p>اعضای سپاه قدس ایران به‌منظور همکاری‌های آموزشی و مشورتی وارد این استان شده‌اند</p>	<p>دولت‌های مخالف توسعه اسرائیل</p>	<p>ارزش‌های منتسب به ایران</p>
<p>در حال حاضر آمریکا حاضر به جنگ در عراق نیست</p> <p>آمریکا سربازان و پول بسیاری برای شکست زرقاوی وارد میدان کرد</p>	<p>فروپاشی ناگهانی نیروهای امنیتی در موصل موجب نگرانی آمریکا شده</p> <p>احتمال دخالت نظامی مجدد آمریکا بسیار کم است</p> <p>تصمیم آمریکا مبنی بر عدم دخالت در سوریه است</p>	<p>حمایت واشنگتن از شکل‌گیری گروه موسوم به دولت اسلامی</p> <p>حمله آمریکا به عراق در سال ۲۰۰۳ باعث پیدایش داعش شد</p> <p>آمریکا تحت کنترل صهیونیست‌هاست</p>	<p>ارزش‌های منتسب به آمریکا</p>	

ادامه جدول ۲. قطب‌بندی‌ها

<p>حوادث نشان داد که مشکل در نوری مالکی است. او نخست‌وزیری نادان و زورگو است</p> <p>نوری مالکی که به شدت به رژیم ایران نزدیک است</p> <p>دولت بغداد هم انسجام چندانی ندارد</p> <p>نوری المالکی، نخست‌وزیر عراق محبوبیتی ندارد</p>	<p>دولت آقای مالکی قدرت را به انحصار خود درآورده و فرقه‌گرایی حاد دارد</p> <p>دستور استاندار نینوا-موصل مبنی بر عدم مقاومت نیروهای امنیتی در مقابل داعش</p> <p>ایدئولوژی رسمی دولت عراق به شکل فزاینده‌ای حول «مذهب» تبیین شده است</p>	<p>در عراق میان عرب‌های اقلیت با نوری مالکی اختلافاتی وجود دارد</p>	<p>ارزش‌های منتسب به عراق</p>
--	--	---	--------------------------------------

❖ دوره ۸۱، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۴

۳-۵. پیش‌فرض‌ها

«پیش‌فرض‌ها، افکار قالبی و پیش‌داوری‌ها، زیرساخت استدلال و استنتاج نویسنده یا گوینده را شکل می‌دهد. بنابراین، شناخت پیش‌فرض‌ها، تحلیل‌گر را قادر می‌سازد به لایه‌های زیرین یا اهداف واقعی صاحب اثر پی ببرد. به‌طور کلی پیش‌فرض‌ها شامل مفروضاتی است که فهم ارتباط میان قضایا و موضوع متن مشروط به آنهاست». پیش‌فرض‌ها از ویژگی‌ها و خصوصیات یک متن نیستند، بلکه بخشی از تفسیر تولیدکنندگان متن از بافت بینامتنی هستند. بسیاری از ویژگی‌های صوری متن به این پیش‌فرض‌ها اشاره دارد (فرقانی، ۱۳۸۲: ۵۲).

۳-۵-۱. پیش‌فرض‌های بی‌بی‌سی فارسی

پیش‌فرض‌هایی که در متون خبری بی‌بی‌سی مشاهده می‌شود، گوناگون است اما محوریت این پیش‌فرض‌ها عبارت‌اند از:

- اختلافات شدید قومی و مذهبی بین شیعیان، اهل تسنن و کردها وجود دارد.
- نوری المالکی فرقه‌گراست، به ایران وابسته است و قصد سرکوب اهل تسنن را دارد
- آمریکا نفوذ و قدرت ویژه‌ای در منطقه دارد.

- ایران با آمریکا و بعضی از کشورهای منطقه به خصوص کشورهای حوزه خلیج فارس اختلافات اساسی دارد، درعین حال دولت جدید ایران تمایل به همکاری با آمریکا در حل بحران عراق دارد.
- ایران حامی گروه‌های شیعی در منطقه و جهان است و تقویت شیعه در منطقه از برنامه‌های اصلی ایران در منطقه است

۲-۳-۵. پیش‌فرض‌های العربیه فارسی

- در پوشش اخبار مربوط به داعش در سایت العربیه فارسی و در بازه مورد مطالعه، پیش‌فرض‌های زیر برجسته‌تر است:
- ایران در امور منطقه و به خصوص عراق دخالت می‌کند و مقابله ایران با داعش بهانه‌ای برای نفوذ در عراق است.
 - نوری المالکی وابستگی شدید به ایران دارد و در بین رهبران شیعه و سنی و کرد عراق محبوبیت و مقبولیت ندارد.
 - آمریکا و هم‌پیمانانش قصد مبارزه و نابودی داعش را دارند.

۳-۳-۵. پیش‌فرض‌های واحد مرکزی خبر

- در پوشش اخبار مربوط به داعش در سایت واحد مرکزی خبر، پیش‌فرض‌های زیر برجسته‌تر است:
- حفظ امنیت اسرائیل از اولویت‌های آمریکاست.
 - آمریکا در امور منطقه خاورمیانه مداخله می‌کند.
 - بعضی کشورهای عربی مثل قطر و عربستان حامیان القاعده هستند. اعتقادات و اقدامات داعش، برگرفته از افکار و عقاید وهابیت و علمای سعودی است.
 - داعش مورد حمایت آمریکا و اسرائیل است؛ اما تاکنون این حمایت را مخفی می‌کردند.
 - آمریکا به دنبال ترسیم نقشه جدید برای منطقه است.

۴-۵. گزاره‌های اساسی

«مفهوم معناشناختی مهمی که در توصیف معنایی به کار می‌رود، گزاره است. گزاره را تقریباً می‌توان ساختار مفهومی یک‌بند تعریف نمود» (گل‌بخشی، ۱۳۸۷، ص ۱۷). گزاره‌ها کانون متن

هستند. به عبارتی، گزاره‌ها عبارات یا جمله‌هایی هستند که معنای اساسی متن بر آنها تکیه دارد و ممکن است مدت‌ها پس از مطالعه متن در خاطر خواننده یا مخاطب باقی بماند. در واقع یک متن از گسترش و بسط گزاره‌های اصلی آن به دست می‌آید. گزاره‌ها، پیام اصلی متن را در خود دارند (فرقانی، ۱۳۸۲: ۵۴).

۵-۴-۱. گزاره‌های اساسی بی‌بی‌سی فارسی

- از میان گزاره‌های گوناگون در سایت بی‌بی‌سی فارسی، در پوشش اخبار داعش، گزاره‌های زیر بیشتر ذهن مخاطب را به خود مشغول می‌کند:
- پس از خروج نیروهای آمریکایی در سال ۲۰۱۱، خشونت‌های فرقه‌ای در شهر افزایش یافت.
 - ایران حامی دولت مرکزی شیعه در عراق است که در حال جنگ با نیروهای سنی داعش است.
 - برای ایران مشخص کنیم که نمی‌توانند از این بحران برای گرفتن خاک از مردم عراق استفاده کنند.
 - در دهه‌های اخیر هم سیاست‌های فرقه‌گرایانه جمهوری اسلامی و متحدانش، بشار اسد و نوری المالکی در عراق و سوریه باعث تشدید شکاف شیعه-سنی و فشار بیشتر بر سنی‌ها در عراق و سوریه شده است.
 - عربستان و قطر هم با رد کردن دخالت خارجی در بحران عراق، سیاست‌های «فرقه‌گرایانه و انحصارطلبانه» دولت آقای مالکی را زمینه‌ساز فعالیت پیکارجویان افراط‌گرا در عراق دانستند.
 - تهران در چنگال فرقه‌گرایی اسیر بوده و برای حفظ هلال شیعی و سیطره شیعیان حاضر است دست به هر کاری بزند و به‌راحتی اصل خود خوانده «برادری اسلامی» را زیر پا بگذارد.

۵-۴-۲. گزاره‌های اساسی العربیه فارسی

از میان گزاره‌های مختلف در سایت العربیه فارسی، در مورد پوشش اخبار داعش، گزاره‌های زیر بیشتر مورد توجه مخاطب قرار می‌گیرد:

- نباید نظریه‌پردازی‌های مذهبی که می‌گویند ایران از دولت مالکی به حکم رابطه مذهبی در تشیع، حمایت خواهد کرد را باور کنیم.
- اهداف رهبران ایران بر پایه زاویه نگاهشان به آشوب آن سوی مرزها بازمی‌گردد که تا چه میزان می‌خواهند از این آشوب به‌عنوان فرصتی برای سیطره و نفوذ استفاده کنند.
- مفتی اعظم پادشاهی سعودی: داعش دشمن درجه یک اسلام است.
- مشارکت ایران در ائتلاف بین‌المللی علیه گروه دولت اسلامی موسوم به داعش، «مناسب نیست».

۳-۴-۵. گزاره‌های اساسی واحد مرکزی خبر

- اساسی‌ترین گزاره‌های سایت واحد مرکزی خبر در پوشش اخبار داعش عبارت‌اند از:
- داعش زمانی که به سامرا حمله کرد یک هزار سنی را کشت و الآن شیعیان را به قتل می‌رساند. این سیاست آمریکاست.
 - در حدود ۴۰ سال است که الازهر ساکت است زیرا صدای دلارهای نفتی و مفتیان سعودی بلندتر از الازهر بوده است.
 - هیلاری کلینتون وزیر سابق امور خارجه آمریکا، حمایت واشنگتن از شکل‌گیری گروه موسوم به دولت اسلامی عراق و شام «داعش» را فاش کرد.
 - اسنودن: داعش، مولود سازمان‌های اطلاعاتی آمریکا، انگلیس و رژیم صهیونیستی

۶. بحث و نتیجه‌گیری

الف. گفتمان بی‌بی‌سی فارسی

با توجه به مقوله‌های گفتمانی متون خبری سایت بی‌بی‌سی فارسی در مورد اخبار داعش، ترویج گفتمان اسلام‌هراسی در این سایت خبری، مشهود است. بی‌بی‌سی فارسی انگاره‌های دولت اسلامی، پیکارجویان جهادی، جهادگران، تهدیدی برای تمام منطقه، تندرو، افراطی، تروریست و شورشیان را برای داعش استفاده می‌کند و با استفاده هم‌زمان از انگاره‌های گروه مسلح تروریستی و دولت اسلامی برای داعش ضمن ایجاد پیوند بین اسلام و تروریست، گفتمان اسلام‌هراسی را تقویت می‌کند.

بی‌بی‌سی، هدف داعش را احیای دوباره امپراتوری عثمانی معرفی می‌کند و برای داعش از انگاره جالب سیاه‌جامگان استفاده می‌کند. در ابتدا شاید چنین به نظر برسد که چون لباس نیروهای داعش سیاه‌رنگ است، از چنین عبارتی استفاده شده است اما با مرور تاریخ و دقت بیشتر در متن اخبار سایت مذکور، واقعیت به گونه دیگری جلوه می‌کند.

در تاریخ سیاه‌جامگان، نام گروهی است که به رهبری ابومسلم خراسانی علیه خلافت بنی‌امیه قیام کردند و خلافت بنی‌عباس را بنا گذاشتند. خشونت و بی‌رحمی از ویژگی‌هایی است که تاریخ برای سیاه‌جامگان برشمرده است. جالب اینکه منطقه عملیاتی این گروه در نزدیکی موصل بوده است، جایی که امروز جولانگاه داعش است و هدف آنها هم برقراری خلافت جدید بوده است یعنی همان چیزی که داعش به دنبال آن است.

بنابراین بی‌بی‌سی ضمن آنکه تشکیل خلافت اسلامی را آرزوی همه مسلمانان معرفی می‌کند، احیای دوباره امپراتوری عثمانی را خطری برای منطقه برشمرده و با برجسته کردن خشونت‌های داعش در کنار یادآوری خشونت سیاه‌جامگان، تلاش می‌کند تا هم هدف داعش را خطرناک جلوه دهد و هم این خطر و نگرانی را به اسلام و حکومت‌های اسلامی تسری دهد و به این طریق، اسلام‌هراسی را به‌عنوان یک خطمشی اساسی، دنبال می‌کند. گفتمان دیگر بی‌بی‌سی فارسی گفتمان **اختلاف‌افکنی بین شیعه و سنی** است که در این راستا به برجسته کردن اختلافات شیعه و سنی پرداخته و معتقد است، این اختلاف در گذشته نیز وجود داشته و امروز هم ادامه دارد.

همچنین بایبان تلویحی دخالت ایران در امور عراق و منطقه و تلقین وابستگی دولت نوری المالکی به ایران، اقدامات دولت مالکی را اقدامات فرقه‌گرایانه حاد شیعی معرفی می‌کند تا ضمن دامن زدن به اختلافات شیعه و سنی، گفتمان ایران‌هراسی را نیز ترویج دهد. انگاره‌های **دولت انحصارطلب و فرقه‌گرا**، بر همین اساس، برای دولت عراق به رهبری نوری المالکی به‌کاربرده شده است.

از طرفی بایبان اینکه ایران تلویحاً آمادگی خود را برای همکاری با آمریکا در بحران عراق اعلام کرده است، دلیل این اعلام آمادگی را اشتیاق ایران برای نفوذ در منطقه و تقویت قدرت خود و مذهب تشیع از یک‌سو و تمایل ایران برای برقراری رابطه با آمریکا به‌عنوان قدرت جهانی، می‌داند. لذا با استفاده از **گفتمان ابرقدرت بودن آمریکا** از یک‌سو و **گفتمان ایران منزوی و**

ایران هراسی از سوی دیگر، انگاره‌های **پیکارجویان و نیروهای سنی** را برای داعش و انگاره **حامی دولت مرکزی شیعه در عراق** را برای ایران در نظر می‌گیرد.

همچنین به حضور نظامی سپاه قدس ایران و سردار سلیمانی در عراق اشاره می‌کند و این حضور را نشانه دخالت نظامی ایران در عراق و کشورهایی مانند لبنان و ... می‌داند.

بی‌بی‌سی فارسی، داعش را دشمن مشترک ایران و آمریکا در شرایط فعلی، معرفی می‌کند و این‌طور وانمود می‌کند که برخلاف انکارهای ظاهری، آمریکا و ایران برای همکاری در مبارزه با داعش به توافق رسیده‌اند.

بنابراین از گفتمان **مبارزه با تروریست**، استفاده کرده و یادآوری می‌کند هرچند در گذشته آمریکا از انگاره‌هایی مثل **سازمان تروریستی و ابزار سرکوب مردم در دستان حکومت دینی** برای سپاه پاسداران ایران استفاده می‌کرده، اما امروز برای مبارزه با داعش، چاره‌ای جز همکاری با ایران ندارد.

درباره عربستان، بی‌بی‌سی فارسی معتقد است که عربستان نه تنها حامی داعش نیست بلکه از این گروه احساس خطر می‌کند و با مطرح کردن اختلافات میان ایران و عربستان، این اختلافات را ادامه اختلافات مذهبی در اسلام معرفی می‌کند. ایران را به دخالت بی‌مورد در امور عراق و منطقه متهم کرده و دلیل این دخالت‌ها را همان اختلاف با عربستان جلوه می‌دهد.

ب. گفتمان العربیه فارسی

با توجه به مقوله‌های گفتمانی متون خبری سایت العربیه فارسی در مورد اخبار داعش، العربیه فارسی نیز، با استفاده از گفتمان **ایران هراسی**، معتقد به دخالت ایران در امور منطقه است و این‌گونه واقعیت را بازنمایی می‌کند که هدف ایران مبارزه با داعش نیست بلکه هدفش نفوذ در عراق و تسلط بر منابع نفتی عراق است. در این راستا از انگاره‌های **اشغالگر** و دارای اشتباهات زیادی برای **گسترش نفوذ**، برای ایران استفاده می‌کند.

العربیه، ایران را نه تنها دشمن داعش نمی‌داند بلکه حامی پنهانی داعش معرفی می‌کند و از انگاره‌های **دشمن ظاهری و هم‌پیمان پنهانی**، **پناهگاه تروریست‌ها** برای ایران و انگاره **شیعه ستیز ظاهری** را برای داعش و القاعده استفاده می‌کند.

در شرایطی که ائتلاف ضد داعش در حال شکل‌گیری است، العربیه تلاش می‌کند خطر القاعده را بیشتر از خطر داعش مطرح کند و به‌نوعی مبارزه با القاعده را واجب‌تر می‌داند و در

راستای گفتمان **مبارزه با تروریست** می‌گوید اگرچه داعش قدرت ظاهری دارد اما آنچه آینده جهان را تهدید می‌کند القاعده است نه داعش. استفاده از انگاره‌هایی چون **جنگجویان جهادی** و **دولت اسلامی** برای داعش و انگاره‌های **اسلام‌گرای تندرو**، **سازمان تروریستی** و **شبکه جهانی** برای القاعده جالب است. این تلاش العربیه برای دور کردن توجه‌ها از داعش به سمت القاعده نگرانی نظام قدرت حامی العربیه از برخورد با داعش را افشا می‌کند هرچند در بعضی از خبرهای سایت مذکور، تلاش می‌شود این حمایت کاملاً انکار شود.

این سایت خبری، نظام پادشاهی سعودی را از حمایت داعش میرا می‌داند و با استناد به فتوای مفتی اعظم پادشاهی سعودی، داعش را دشمن درجه یک اسلام معرفی می‌کند. این در حالی است که تشکیل ائتلاف ضد داعش روزبه‌روز جدی‌تر می‌شود.

همچنین العربیه فارسی، معتقد است ایران که در گذشته از نوری المالکی حمایت کرده و آن را به قدرت رسانده است، اما امروز چون منافعش ایجاب می‌کند دست از حمایت مالکی برداشته و برای کناره‌گیری او زمینه‌سازی می‌کند و این باور است که ایران، در راستای منافع خود، شعارهای استکبارستیزی را فراموش کرده و به دنبال نزدیک شدن به آمریکا برای مبارزه با داعش است؛ هرچند در گذشته حامی پنهان داعش هم بوده است.

سایت خبری مذکور، عربستان و آمریکا را مخالفان داعش می‌داند نه حامیان او؛ لذا از گفتمان **امریکا قدرت برتر جهان**، استفاده می‌کند. او از انگاره‌های **خلافت خود خوانده** و **شبه‌نظامیان** برای داعش استفاده می‌کند؛ و ایرانی‌ها را **واقع‌نگر و صبور** معرفی می‌کند.

همچنین، با استفاده از گفتمان **ایران منزوی** می‌گوید اگرچه ایران تغییر سیاست داده و خواهان همکاری با آمریکا در مبارزه با داعش است، اما ائتلاف ضد داعش حاضر به همکاری با ایران نیست و ایران به دلیل سیاست‌های گذشته خود به انزوا رفته است. العربیه و آمریکایی‌ها بر این باور هستند که ایران برای این مبارزه و ائتلاف **مناسب نیست**.

ج. گفتمان واحد مرکزی خبر صداوسیما

با توجه به مقوله‌های گفتمانی متون خبری سایت واحد مرکزی خبر در مورد اخبار داعش، واحد مرکزی خبر صداوسیمای جمهوری اسلامی ایران، معتقد است: داعش گروه تروریستی است که علیه دولت مرکزی عراق شورش کرده است و این گروه ضمن اینکه به تجهیزات نسبتاً خوبی مجهز هستند، چند شهر عراق را تصرف کرده و بر آن تسلط یافته‌اند. سایت مذکور، در قالب

گفتمان مبارزه با تروریست، برای داعش از انگاره‌های تروریست‌ها، شورشیان، عناصر مسلح، افراد مسلح تندرو و جنگجویان استفاده کرده است. هرچند در ادامه توضیح خواهیم داد که در استفاده از واژگان به‌اندازه کافی دقت نشده است.

این سایت خبری، داعش را گروهی می‌داند که به القاعده و تفکرات تکفیری آن ایمان دارد و معتقد است این گروه توسط آمریکا، برای تأمین امنیت اسرائیل، طراحی شده و رهبر داعش یعنی البغدادی مزدور آمریکاست. این خبر از گفتمان امریکا شیطان بزرگ و گفتمان ضد صهیونیسم بهره برده است و داعش را گروه‌های تکفیری، مزدور آمریکا و گروه‌های تندرو معرفی می‌کند درحالی‌که عربستان و قطر را حامی القاعده و داعش می‌داند.

واحد مرکزی خبر، داعش را گروهی معرفی می‌کند که بنا به اعتراف مقامات آمریکایی؛ محصول آمریکا و انگلیس و اسرائیل است و برای پیشبرد اهداف این کشورها تشکیل شده است. از جمله هدف‌های برنامه‌ریزی شده برای این گروه تلاش برای ترسیم نقشه جدید خاورمیانه با تشکیل دولت به اصطلاح اسلامی است و داعش را مولود سازمان‌های اطلاعاتی آمریکا و پیرو تفکر صهیونیسم می‌نامد.

استفاده از عبارت دولت اسلامی برای داعش، توسط رسانه رسمی نظام جمهوری اسلامی ایران، تعجب‌برانگیز است. چراکه آنچه داعش از اسلام و دولت اسلامی به نمایش گذاشته است با تعریفی که جمهوری اسلامی ایران از دولت اسلامی دارد همخوانی ندارد؛ بنابراین استفاده از عبارت دولت اسلامی برای معرفی داعش در کنار استفاده از انگاره‌هایی چون گروه شبه‌نظامی تکفیری، گروه‌های تروریستی و تروریست‌های تکفیری برای این گروه، شگفت‌انگیز است.

واحد مرکزی خبر صداوسیما، حمله آمریکا و متحدانش به عراق در سال ۲۰۰۳ میلادی و اتفاقات بعدازآن را عامل پیدایش داعش معرفی می‌کند و در چارچوب گفتمان ضد استکباری امریکا شیطان بزرگ، دلیل اتفاقات و بحران عراق را دخالت‌های آمریکا و متحدانش، در امور منطقه خاورمیانه می‌داند.

سایت خبری مذکور معتقد است، داعش گروهی است که بر اساس تفکرات وهابیت شکل گرفته است و مورد حمایت مفتی‌های وهابی عربستان سعودی قرار دارد. تفکراتی که حتی خریدوفروش زنان را حلال می‌داند. گفتمان مبارزه با تفکرات وهابیت یک گفتمان غالب در

واحد مرکزی خبر است بنابراین از انگاره‌هایی چون **گروه تروریستی تکفیری - بعثی و تروریست‌ها** برای داعش استفاده می‌کند، هرچند مفتی سعودی، داعشی‌ها را **مجاهد** می‌نامد. سایت‌های مورد مطالعه در این زمینه‌ها که عوامل و عناصر تشکیل‌دهنده داعش چه کسانی هستند، اهداف تشکیل این گروه چیست، حامیان و دشمنان واقعی آنچه کسانی هستند، نیت کشورهایی که مدعی مبارزه با داعش هستند چیست و... با یکدیگر تعارض دارند. جدول زیر این تفاوت‌ها را بهتر نشان می‌دهد:

جدول ۳. تفاوت‌های گفتمان سایت‌های واحد مرکزی خبر صداوسیما،

بی‌بی‌سی فارسی و العربیه فارسی

تفاوت‌ها	واحد مرکزی خبر	بی‌بی‌سی فارسی	العربیه فارسی
عناصر تشکیل‌دهنده داعش	گروه‌های تکفیری بعثی‌های باقیمانده از زمان صدام اعضای القاعده	سنی‌های ناراضی از دولت مالکی بعضی نیروهای القاعده	عوامل جدا شده از القاعده شبه‌نظامیان تندرو
اهداف تشکیل داعش	تأمین امنیت اسرائیل پیگیری اهداف آمریکا در منطقه تشدید اختلافات شیعه و سنی ترسیم نقشه جدید خاورمیانه بر اساس نظر آمریکا	احیای امپراتوری عثمانی تشکیل خلافت اسلامی لغو قرارداد سایکس پیکو و ترسیم نقشه جدید خاورمیانه	تهدید و تضعیف عربستان ایجاد بهانه‌ای برای اعمال نفوذ و دخالت ایران در منطقه
حامیان داعش	مخالفان نوری المالکی بعثی‌های باقی‌مانده اسرائیل آمریکا و متحدانش عربستان و وهابیان	القاعده عوامل ناراضی مثل طارق هاشمی بعضی اهل تسنن عراق	دولت ایران القاعده
دشمنان داعش	دولت مرکزی عراق مردم عراق. شیعه و سنی و گردها دولت ایران و متحدانش مثل سوریه، روسیه و...	آمریکا و متحدانش در اتتلاف ضد داعش عربستان کشورهای عربی خلیج فارس	آمریکا و متحدانش در اتتلاف ضد داعش عربستان و مفتی‌های وهابی کشورهای عربی خلیج فارس

ادامه جدول ۳. تفاوت‌های گفتمان سایت‌های واحد مرکزی خبر، بی‌بی‌سی فارسی و العربیه فارسی

<p>اقدامات فرقه‌گرایانه نوری المالکی نارضایتی اهل تسنن دخالت‌های ایران ضعف ارتش عراق اختلافات عمیق شیعه و سنی شیعیان ارتش انگیزه دفاع از مناطق سنی نشین ندارند</p>	<p>دخالت‌های آمریکا در منطقه حمله آمریکا به عراق و صدام حمایت‌های عربستان و کشورهای عربی خلیج فارس و ترکیه حمایت‌های اسرائیل</p>	<p>اقدامات فرقه‌گرایانه نوری المالکی دخالت‌های ایران ضعف ارتش عراق اختلافات عمیق شیعه و سنی شیعیان ارتش انگیزه دفاع از مناطق سنی نشین ندارند</p>	<p>دلایل قدرت گرفتن داعش</p>
--	--	--	------------------------------

درنهایت اینکه، سایت بی‌بی‌سی فارسی، با برجسته کردن اختلافات گذشته شیعه و سنی و یادآوری جنگ‌های ابومسلم خراسانی و تلاش مسلمانان برای تشکیل حکومت و خلافت اسلامی در دوره‌های مختلف و درنهایت خلافت عثمانی و همچنین با یادآوری فروپاشی امپراتوری عثمانی و انعقاد قرارداد سایکس-پیکو، معتقد است که داعش به دنبال احیای امپراتوری عثمانی است و ایران که دولت شیعی است تلاش می‌کند با حمایت از دولت نوری‌المالکی مانع داعش شود؛ البته بی‌بی‌سی با برجسته کردن این موضوع که داعش به‌عنوان نمونه دولت اسلامی، نماد خشونت، ترس و تهدید است؛ این‌گونه به مخاطبانش تلقین می‌کند که اسلام دین خشونت است. سایت العربیه فارسی می‌کوشد واقعیت‌های بحران عراق را این‌گونه بازنمایی کند که ایران دشمن ظاهری و هم‌پیمان پنهانی داعش است و از طرف دیگر تا آنجا که منافعش حکم کند از نوری‌المالکی هم حمایت می‌کند و در پی این حمایت‌های پنهان و آشکار به دنبال نفوذ در عراق و تسلط بر این کشور است. درحالی که عربستان و آمریکا مخالفان واقعی داعش و در فکر مبارزه با آن هستند.

سایت واحد مرکزی خبر در جهت مخالف تلاش‌های العربیه و بی‌بی‌سی فارسی می‌کوشد این‌گونه به مخاطبان خود تلقین کند که داعش مورد حمایت عربستان و آمریکا و البته متحدانشان قرار دارد و این گروه محصول آمریکاست که برای تأمین منافع و امنیت اسرائیل به‌عنوان مهم‌ترین متحد منطقه‌ای آمریکا گام برمی‌دارد.

بر مبنای یافته‌های پژوهش پیشنهاد می‌شود:

- در خبرهای مربوط به غرب از حضور غرب شناسان و در خبرهای مربوط به شرق و خاورمیانه از اطلاعات و حضور شرق شناسان استفاده شود و حتی غرب شناسان علاقه‌مند به خبر را آموزش داده و خبرهای مربوط به غرب را به آنها بسپاریم.

- گروه‌های مشترک بین صداوسیما و وزارت خارجه جمهوری اسلامی ایران، تشکیل شده و خبرهای هر حوزه با هماهنگی سیاستمداران و در راستای سیاست‌های مشترک و ملی آماده شود.
- برای خبرهایی مانند بحران عراق و سوریه؛ که در مدت‌زمان طولانی ادامه دارند؛ یک گروه خبری ثابت، مشخص شود و تمام خبرهای آن بحران توسط این گروه تهیه شود تا در گذر زمان، روند اطلاع‌رسانی آن خبر یکدست بوده و سیر هدفمند و مشخصی را طی کند.

در این پژوهش مشاهده شد که بی‌بی‌سی فارسی از مؤلفه‌های تلقین و تداعی به‌خوبی استفاده می‌کند و در انتخاب کلمات دقت قابل قبولی دارد اما در واحد مرکزی خبر این‌گونه نیست. بنابراین، پیشنهاد می‌شود در انتخاب واژگان و چگونگی استفاده از تداعی و تلقین‌ها برای موضوعات مهم، از متخصصان استفاده شود و حتی در موارد لازم واژه‌سازی شود.

منابع و مأخذ

- آقاگل‌زاده، فردوس (۱۳۸۵). **تحلیل گفتمان انتقادی**، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- فرکلاف، نورمن (۱۳۷۹). **تحلیل انتقادی گفتمان**، ترجمه گروه مترجمان. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- مک‌دائل، دایان (۱۳۸۰). **مقدمه‌ای بر نظریه‌های گفتمانی**، ترجمه حسینعلی نودزی. تهران: نشر فرهنگ گفتمان.
- مهدی‌زاده، محمدمهدی (۱۳۸۷). **رسانه‌ها و بازنمایی**، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها
- مهدی‌زاده، سیدمحمد (۱۳۸۹). **نظریه‌های رسانه**. تهران: انتشارات همشهری.
- مهدی‌زاده، سیدمحمد (۱۳۸۰). «تصویرسازی منفی رسانه‌های غرب از جهان اسلام و ملل شرق (خود و دیگری در متون و رسانه‌های غرب)»، **فصلنامه رسانه**، شماره ۴۷، صص ۱۰-۲۱.
- ون‌دایک، تئون ای. (۱۳۸۲). **مطالعاتی در تحلیل گفتمان**، ترجمه گروه مترجمان، تهران: دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها.
- خلیلی، عابد (۱۳۹۲). **مقایسه گفتمان سایت‌های الجزیره و پرس‌تی‌وی در پوشش خبری درگیری‌های سوریه**، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد روزنامه‌نگاری، تهران: دانشگاه صداوسیما.
- شمسایی‌نیا، رامین (۱۳۹۲). **مقایسه گفتمان رسانه‌های امریکا و عربستان درباره نقش ایران در تحولات خاورمیانه؛ تحلیل گفتمان وبسایت‌های فارسی صدای آمریکا و العربیه**. تهران: پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت رسانه، تهران: دانشگاه صدا و سیما.
- هوشیار، مهدی (۱۳۹۱). **تحلیل گفتمان پوشش خبری وقایع خاورمیانه و شمال آفریقا توسط سایت بی.بی.سی فارسی و خبرگزاری ایرنا**، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد علوم ارتباطات، تهران: دانشگاه صداوسیما.
- فرقانی، محمدمهدی (۱۳۸۲). **راه دراز گذار (بررسی تحول گفتمان توسعه سیاسی در ایران)**، تهران: نشر فرهنگ و اندیشه.
- گل‌بخشی، حسن (۱۳۸۷). **تحلیل گفتمان اخبار بازداشت ملوانان انگلیسی در اوندود در سایت‌های فارسی‌زبان بی‌بی‌سی و رادیوفردا**. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد روزنامه‌نگاری. تهران: دانشگاه صداوسیما.
- علمداری، مهرداد (۱۳۸۸). «فریمینگ» یا «قاب‌بندی» چیست؟، **مجله کتاب ماه علوم اجتماعی**. شماره ۱۳: ۱۱۱-۱۰۲.
- ویندال، سون؛ سیگنایزر، بنو و اولسون، جین (۱۳۷۶) **کاربرد نظریه‌های ارتباطات**، ترجمه علیرضا دهقان، تهران: مرکز تحقیقات رسانه‌ها.
- Gitlin, t. (۱۹۸۰). **The World is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the News**. California: University of California Press.
- McCombs, M. & Shaw, D. L. (۱۹۹۳). "The Evolution of Agenda-setting Theory: ۲۵ Years in the Marketplace of Ideas". **Journal of Communication**, ۴۳(۲), pp ۵۸-۶۶.